

Hemşirelik Öğrencilerinin İlk Klinik Deneyim Sırasındaki Stres Düzeylerinin İncelenmesi

The Determination The Level of Stress of Nursing Students During Their First Clinical Experience

Sevgi TAŞDELEN*, Ayten ZAYBAK**

İletişim/Correspondence: Ayten ZAYBAK Adres/Address: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Hemşirelik Fakültesi Bornova/İZMİR Tel: 0232 388 11 03 Fax: 0232 388 63 74 E-mail: ayten.zaybak@ege.edu.tr

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim sırasındaki stres düzeylerinin belirlenmesidir.

Yöntem: Tanımlayıcı olarak yapılan bu çalışma Mart - Haziran 2011 tarihleri arasında, İzmir ilinde lisans eğitimi veren bir hemşirelik okulunda yapıldı. Araştırmanın yapıldığı hemşirelik okulunda eğitim gören ve ilk kez klinik eğitime başlayan ve araştırmaya katılmayı kabul eden ikinci sınıf öğrencileri araştırmaya alındı. Araştırmada öğrencilerin stres seviyesinin belirlenmesinde "Klinik Stres Anketi" kullanıldı. Klinik Stres Anketi, hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim sırasında yaşadıkları duyguların ne olduğu ve bunları ölçmeyi amaçlayan bir ankettir. Araştırma verileri öğrencilerin klinik eğitime başladığı ilk haftanın sonunda toplandı. Verilerin analizinde sayı, yüzdeler dağılımları, Student t-testi ve Pearson korelasyon analizi kullanıldı.

Bulgular: Hemşirelik öğrencilerinin ilk kez klinik uygulama sırasında orta düzeyde stres yaşadıkları ve en fazla stresin cesaret duygusu alt boyutunda yaşandığı bulundu. Bununla birlikte öğrencilerin bildirdiği stres faktörleri arasında klinik hemşirelerinin ve öğretim elemanlarının ilk iki sırada yer aldığı saptandı.

Sonuç: Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik uygulama sırasında orta düzeyde stres yaşadığı, klinik hemşirelerinin ve öğretim elemanlarının en fazla strese neden olan etmenler arasında yer aldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Klinik uygulama, klinik stres, öğrenci hemşire, hemşirelik eğitimi.

ABSTRACT

Aim: The aim of this study was to determine the level of stress of nursing students during their first clinical experience.

Method: This descriptive study was performed in a nursing school which provides education to university degree level in İzmir, during the period March-June, 2011. Students accepted into the study were sophomore students studying in this nursing school, who were participating in clinical practice for the first time and were willing to participate in the study. A clinical stress questionnaire was used in the study to determine the stress levels of the students. This is a questionnaire designed to measure the emotions students feel during their first clinical experience. The data of the study was collected at the end of the first week in which the students started their clinical practice. Numerical and percentage distributions, Student t-test and Pearson correlation analysis were used in the evaluation of the data.

Results: It was found that the students experienced a moderate level of stress during their first clinical experience and courage was the subgroup from which students experienced the most stress. On the other hand, it was found that, from among the stress factors that students identified, clinical nurses and lecturers took the first two places.

Conclusion: As a result, it can be said that the level of stress of the nursing students was moderate during the first clinical practice, and the most important factors causing the stress were the clinic nurses and lecturers.

Key Words: Clinical experience, clinical stress, student nurse, nursing education.

*Hemşire İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, **Doç.Dr. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi

Yazının gönderilme tarihi: 13.01.2013

Yazının basım için kabul tarihi: 23.05.2013

GİRİŞ

Hemşirelik eğitimi, teorik ve klinik öğretim olmak üzere farklı ve birbirini tamamlayan iki bölümden oluşur. Bu eğitimin amacı öğrenciye bilişsel, duyuşsal ve psikomotor boyutta temel bilgi, beceri ve tutumlar kazandırmaktır (Zengin 2007). Klinik eğitim, hemşirelik eğitiminin vazgeçilmeyecek temel ögesidir ve öğrencinin gerçek ortamda yaparak/yaşayarak öğrenmesini sağlar (Çalışkan ve Akgöz 2006). Klinik deneyimler, teorik bilginin uygulamaya aktarılmasının yanı sıra öğrencinin psikomotor gelişmesini ve mesleki sosyalizasyonunu sağlar (Şendir ve Acaroğlu 2008).

Gerçek yaşantıların olduğu uygulama alanına çıkan öğrenci alışık olmadığı yeni bir sosyal ortam içine girmekte, hastanedeki hasta, hekim, hemşire ve diğer sağlık personeli ile iletişim konusunda deneyimsizliğinin yanı sıra, değişik deneyimler yaşayacağı bir dizi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Tel, Tel ve Sabancıoğulları 2004). Bu nedenle klinik deneyim hemşire öğrenciler tarafından hemşirelik eğitiminin en çok kaygı oluşturan bileşenlerinden biridir (Sharif ve Masoumi 2005) ve klinik deneyimler öğrencide strese neden olmaktadır (Sheila, Huey-Shyon ve Shiowli 2002). Klinik uygulamalarda öğrencilerin öğrendikleri kuramsal bilgileri kullanma güçlüğünün yanı sıra, klinik uygulamaların başlangıcında hata yapma, hastaya zarar verme, olumsuz tepkilerle karşılaşma gibi düşünceleri yoğun olarak yaşadıkları ve kendilerine güvenlerinin az olduğunu belirtmektedirler (Locken ve Norberg 2005).

Literatürde stresin öğrencinin klinik eğitim sürecinde her zaman var olan bir etmen olduğu belirtilirken, öğrencilerde strese neden olan etmenler arasında, bilinmeyen bir çevrede bulunma, hata yapma ve hastaya zarar verme korkusu, mesleki bilgi ve becerilerinin uygulama için yeterli olmadığı düşüncesi, hastalar ve klinik personeliyle yaşanan iletişim sorunları ve öğretim elemanları tarafından değerlendirilme korkusu gibi etmenlerin öne çıktığı görülmektedir (Chan, Winnie ve Daniel 2009; Karadağ ve Uçan 2006; Magdalena 2011; Sharif ve Masoumi 2005; Watson ve ark. 2008).

Hemşirelik öğrencilerinde stresle ilgili çalışmalar her geçen gün artmaktadır (Jones ve Johnson 2000). Beck ve Srivastava (1991)'nin çalışmasında hemşirelik öğrencileri, hemşirelik programının en stresli bölümünün klinik deneyimler olduğu bildirmişlerdir. Sharif ve Masoumi (2005)'nin çalışmasında ilk kez klinik uygulamaya çıkan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha fazla stres deneyimlediği saptanmıştır. Türkiye'de hemşirelik öğrencilerinde stres ve anksiyete ile ilgili çalışmalar bulunmakla birlikte (Erbil, Kahraman ve Bostan 2006; Hacıhasanoğlu, Karakurt, Yılmaz ve Yıldırım 2008; Tel ve ark. 2004) stres seviyesinin standart bir ölçüm aracıyla belirlendiği sadece bir çalışmaya rastlanmıştır. Atay ve Yılmaz (2011), hemşirelik öğrencilerinde klinik stres seviyesinin belirlenmesinde "klinik stres anketi" kullanmışlar ve öğrencilerin ilk klinik stres düzeylerinin yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Stres etkenlerinin kişisel, sosyal, akademik, klinik tecrübe olmak üzere dört alandan kaynaklandığı ve en büyük stresörün klinik eğitim olduğu bildirilmekte (Zengin 2007) ve eğitim süresince öğrencinin akademik performansını etkileyen önemli bir etken olarak tanımlanmaktadır (Jimenez, Navia-Osorio ve Vacas Diaz 2010). Yüksek seviyede yaşanan bir stres öğrenme zorluğuna neden olabilirken, düşük seviyedeki bir stres öğrenmede motivasyona neden olmaktadır (Şendir ve Acaroğlu 2008). Bu bağlamda klinik eğitimde yaşanan stres öğrencinin performansında etkili olmakta, stres düzeyi yüksek olan öğrencilerin akademik başarısı olumsuz yönde etkilenmektedir (Sanders ve Lushington 2002; Zengin 2007).

Klinik uygulama alanına çıkan bir öğrenci hiç şüphesiz ki alışık olmadığı yeni bir ortam içine girmekte ve sözü edilen stres etmenleriyle karşılaşmaktadır. Hemşirelik öğrencilerinin klinik öğrenimlerinin amacına ulaşabilmesinde öğrencilerin stres düzeylerinin bilinmesi ve stresin öğrenime olumsuz etkisinin önlenmesi son derece önemlidir. Bu nedenle, ilk kez klinik uygulamasına çıkan hemşirelik öğrencilerinin klinik stres düzeylerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışmaya yapılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Tipi

Bu çalışma, ilk kez klinik uygulamasına çıkan hemşirelik öğrencilerinin klinik stres düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmış, tanımlayıcı bir araştırmadır.

Evren ve Örneklem

Araştırma İzmir ilindeki bir hemşirelik okulunda yapıldı. Araştırmanın yapıldığı okulda eğitim gören ve ilk kez klinik uygulamaya başlayacak olan ikinci sınıf öğrencileri (N=180) araştırmanın evrenini oluşturdu. İlk kez klinik uygulamaya çıkan hemşirelik öğrencilerinden araştırma için ulaşılabilen ve araştırmaya katılmayı kabul eden 149 (araştırmaya katım oranı=%82.8) öğrenci araştırmanın örneklemi oluşturdu.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri öğrencilerin klinik uygulamaya başladıkları birinci haftanın sonunda toplandı. Verilerin toplanmasından önce öğrencilere araştırma konusunda bilgi verilerek onamları alındı. Daha sonra, soru formları verilerek cevaplamaları istendi. Öğrencilerin anketleri cevaplama süresi yaklaşık olarak 15 dk. sürdü.

Araştırma verilerinin toplanmasında “*Birey Tanıtım Formu*” ve “*Klinik Stres Anketi*” (KSA) kullanıldı.

Birey Tanıtım Formu: Öğrencilerin yaş ve cinsiyet gibi tanımlayıcı özellikleri ile öğrenim gördüğü bölümden memnun olma ve klinik eğitim sırasında strese neden olan faktörlere yönelik soruları içermektedir.

Klinik Stres Anketi: KSA ilk klinik uygulama deneyimlerinde, öğrenci hemşireleri tehdit eden ya da mücadele etmelerini gerektiren stresin başlangıç değerini belirlemek üzere Pagana tarafından 1989 yılında geliştirilen Likert tipi bir öz değerlendirme ölçeğidir. Toplam 20 maddeden oluşan ölçekte “tehdit”, “mücadele”, “zarar” ve “yarar” olmak üzere dört alt boyut bulunmaktadır. Beşli likert tipte olan ölçeği değerlendirilmesinde; hiç yanıtına “0”, “biraz yanıtına “1”, orta yanıtına “2”, fazla yanıtına “3”, çok fazla yanıtına “4”

puan verilmektedir. Ölçeğin puan aralığı “0-80” dir. Düşük puan stres düzeyinin düşük olduğunu, yüksek puan ise stres düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Klinik Stres Anketi’nin Türkçe formunun güvenilirlik ve geçerlik çalışması Şendir ve Acaroğlu (2006) tarafından yapılmış ve iç tutarlılık katsayısı 0.70 olarak bulunmuştur (Şendir ve Acaroğlu 2006).

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri öğrencilerin klinik uygulamaya başladıkları birinci haftanın sonunda toplandı. Soru formları öğrencilere verilerek cevaplamaları istendi. Anketleri cevaplama süresi yaklaşık olarak 15 dk sürdü.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma için araştırmanın yapıldığı kurumdan ve araştırmaya katılan öğrencilerden izin alındı. Öğrencilere çalışmanın amacı ve gerekçesi hakkında bilgi verildi, çalışmaya katılıp katılmama konusunda özgür oldukları belirtildi. Öğrencilerden elde edilen veriler sadece istatistiksel analizler için kullanıldı. Ayrıca araştırmada kullanılan “*Klinik Stres Anketi*” nin Türk toplumunda geçerlik güvenilirlik çalışmasını yapan Şendir ve Acaroğlu’ndan ölçeğin kullanım izini alındı.

Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin analizi SPSS 16.0 (Stastical Package for Social Science) paket programı kullanılarak yapıldı. Verilerin değerlendirilmesinde sayı, yüzdelik dağılımlar ile t testi ve korelasyon analizi kullanıldı.

BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan öğrencilerin yaş ortalaması 21,50±1.42’dir. %73,8’i kadın olan öğrencilerin, %71.1’inin hemşirelik bölümünü isteyerek geldiği, %59,1’inin öğrenim gördükleri bölümden memnun olduğu belirlendi. Araştırmada öğrencilere klinik uygulama sırasında strese neden olan faktörler soruldu ve en yüksek oranlarla hemşireler (%34,9) ve öğretim elemanlarının (%33,5) strese neden olduğu, bunu sırasıyla doktorlar (%27,5), hastalar (%24,2) ve diğer

(%19.5) (*fiziksel ortam, hasta yakınları, iş yükü, malzeme eksikliği, öğrenci fazlalığı, hastane personeli tarafından kabul görmemek, sınavlar*) etmenlerin izlediği saptandı.

Öğrencilerin KSA toplam ve alt boyut puan ortalamaları Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin KSA toplam puan ortalaması 33.96 ± 10.2 (min=10, max=60), alt boyut puan ortalamaları “tehdit” boyutunda 9.48 ± 4.58 , “mücadele” boyutunda 14.24 ± 5.08 , “zarar” boyutunda 6.45 ± 3.65 ve “yarar” boyutunda 3.77 ± 2.07 ’dir. Madde puan ortalamaları alt ölçeklerde 1.29 ± 0.73 ile 2.03 ± 0.72 arasında değişmekte olup toplam ölçekte 1.69 ± 0.51 ’dir.

Yapılan analizlerde öğrencilerin yaşı ile klinik stres puanları arasında ilişki olmadığı belirlendi ($r=0.993$, $p>0.05$). Öğrencilerin cinsiyeti ($t=-.596$, $p=0.51$), hemşirelik okuluna isteyerek gelme durumu ($t=1.595$, $p=0.105$) ve öğrenim gördüğü bölümden memnun olma durumlarının ($t=0.26$, $p=0.803$) KSA puan ortalamalarını etkilemediği saptandı.

Tablo 1. Klinik Stres Anketi (KSA) Toplam Puan, Alt Boyut ve Madde Puan Ortalamaları (n=149)

Ölçek Boyutları	Toplam puan	Madde puan ort.
	X ± SS	X ± SS
Tehdit alt boyutu	9.48±4.58	1.58±0.76
Mücadele alt boyutu	14.24±5.08	2.03±0.72
Zarar alt boyutu	6.45±3.65	1.29±0.73
Yarar alt boyutu	3.77±2.07	1.88±1.03
Toplam ölçek	33.96±10.20	1.69±0.51

TARTIŞMA

Bazı tanımlayıcı özelliklerin strese etkisi ve klinik stres nedenleri

Klinik deneyim hemşirelik eğitimindeki en önemli kaygı nedenlerinden biridir. Klinik uygulamalarda öğrencilerin kuramsal bilgileri kullanma güçlüğüünün yanı sıra hastaneye uyum güçlüğü nedeniyle de kaygılı olduğu bildirilmektedir (Şendir ve Acaroğlu 2008). Öğrenciler için öğrenme çevresinin yaratılmasında başta eğitimciler olmak üzere hemşirelik hizmetlerini yürüten meslektaşlarımıza, sağlık ekibinin diğer üyeleri-

ne, öğrencilere ve okul-hastane yöneticilerine önemli sorumluluklar düşmektedir (Karadağ ve Uçan 2006). Klinik eğitim sırasında hemşire doktor gibi klinik personelin ve eğitimcilerin öğrencilerle olan iletişimi son derece önemlidir. Klinik personel ve hemşire eğitimcilerin öğrencilere karşı tutumlarının olumsuz olması, eğitim sonuçlarını negatif yönde etkilemektedir. Hemşire öğrencilerin klinikte özellikle hemşireler ve öğretim elemanları ile sorun yaşadığı bildirilmektedir (Melincavage 2001). Hemşirelik öğrencilerinin klinik stres düzeylerinin incelendiği bu çalışma sonucunda, öğrenciler uygulama alanlarındaki stres kaynakları ile ilgili olarak, en yüksek oranda (%34,9) hemşirelerin stres kaynağı olduğunu ve bunu sırasıyla sorumlu öğretim elemanının, doktorların, hastaların ve diğer (*fiziksel ortam, hasta yakınları, iş yükü, malzeme eksikliği, öğrenci fazlalığı, hastane personeli tarafından kabul görmemek, sınavlar*) etmenlerin izlediğini bildirmişlerdir. Elçigil ve Sarı (2011)’nin çalışmasında, hemşirelik öğrencileri klinik çalışanları ile ilişkilerin ve çalışanların kendilerine karşı tutumlarının, klinik öğretimi etkileyen en önemli iki etmen olduğu bulunmuştur. Nahas ve Yam (2001)’a göre de çalışanların öğrencilerden beklentilerinin olması ve onlara karşı olan tutumları strese neden olan faktörler arasındadır. Elçigil ve Sarı (2011) ile Nahas ve Yam (2001)’in sonuçlarını destekleyen çalışma bulguları sonucunda, öğrenci hemşirelerin en fazla klinik ortamdaki hemşireler, sorumlu öğretim elemanı ve doktorlar nedeniyle stres yaşadıkları ve bu durumun klinik öğretimin amacına ulaşmasını olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.

Araştırmada öğrencilerin yaşının KSA ölçeği puan ortalamalarını etkilemediği belirlenmiştir ($p>0.05$). Araştırmaya katılan öğrencilerin hepsi daha önce klinik deneyimi olmayan ikinci sınıf öğrencisidir ve dolayısıyla benzer yaş grubundadırlar. Bu nedenle çalışmada yaş değişkeninin klinik stres düzeyinin etkilememesi beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada yaşın yanı sıra cinsiyetin, hemşirelik bölümünü isteyerek gelme ve öğrenim gördüğü bölümden memnun olma durumlarının klinik stres düzeyini etkilemediği bulunmuştur. Türkiye’de yapılan çalışma-

lardan Aytekin, Özer ve Beydağ (2009)' in öğrencilerin klinik uygulamalarda karşılaştıkları güçlükler ile ilgili çalışmalarında erkek öğrencilerin ve bölümünü sevmeyen hemşirelik öğrencilerinin klinik öğretimde güçlük yaşama oranlarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bizim çalışmamızın Aytekin ve ark. (2009) çalışma sonuçlarını desteklemediği görülmektedir.

Öğrencilerin klinik stres düzeyleri

Hemşirelik eğitiminin temel parçası olan klinik eğitim sürecinde eğiticiler hayati unsurlardır (Karadağ ve Uçan 2006). Yapılan çalışmalarda da öğrencilerin klinik uygulamalara çıktıkları ilk gün yaptıkları uygulamalar esnasında anksiyete yaşadıkları bildirilmiştir (Erbil ve ark. 2006; Chan ve ark. 2009; Tel ve ark. 2004;). Bu çalışmada hemşirelik öğrencilerinin KSA toplam puan ortalaması 33.96±10.2, madde puan ortalaması 1.69±0.51'dir ve öğrencilerin KSA ölçek puanları 10 ile 60 arasında değişmektedir. Elde edilen bulgularda öğrencilerin toplam stres düzeyinin orta düzeyde olduğu ve madde puan ortalamasının ise "orta" yanıtına yakın olduğu görülmektedir.

Ölçek alt boyutlarında madde puan ortalamalarının mücadeleye (2.03±0.72) ve yarar (1.88±1.03) duygularında, zarar (1.29±0.73) ve tehdit (1.58±0.76) duygularına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da öğrencilerin klinik uygulamada en yüksek stresi mücadele duygusunda yaşarken en düşük stresi zarar duygusunda algıladıkları göstermektedir. Atay ve Yılmaz (2011)' in aynı stres değerlendirme ölçeğini kullanarak, hemşirelik öğrencilerin ilk klinik stres düzeylerini inceledikleri çalışmada KSA ölçek puan ortalamasını daha yüksek (54.2±8.9) bulmuşlardır. Bu çalışma sonucunda elde edilen sonuçların oldukça farklı olmasının, çalışmaların yapıldığı okullar ve koşulları ile öğrencilerin klinik öğretimlerinin gerçekleştiği hastanelerin farklılığından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte öğrencilerde anksiyete düzeyinin incelendiği çalışmalardan Erbil ve ark. (2006)' nin çalışmasında ilk kez klinik uygulamaya çıkan öğrencilerin klinik deneyim öncesi durumluk anksiyete puan ortalamalarının "orta" düzeyde olduğunu ve ilk kez klinik uygulamaya çıkmanın öğrencilerde anksiyeteyi arttırdığı bildirilmiştir.

Zengin (2007) öz-etkililik-yeterlilik algısı ile klinik uygulamada yaşanan stres arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, öğrencilerin öz etkililik-yeterlilik algısının klinik eğitimde algılanan stres üzerinde etkili olduğunu bulmuş ve öğrencilerin öz-etkililik-yeterlilik algılarının güçlendirilmesi için desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Şendir ve Acaroğlu (2008)' da ilk kez klinik uygulamaya çıkan öğrencilerin kendilerine güvenlerinin az olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada da öğrencilerin en fazla stresi "cesaret" duygusu, ikinci sırada "yarar" duygusu alt boyutunda yaşamaları, öğrencilerin öz güvenlerinin ve dolayısıyla cesaretlerinin az olduğu konusunu düşündürmektedir. Ayrıca öğrencilerin ilk kez klinik ortamda bulunmalarının kendilerini hemşirelik aktivitelerinde yetersiz hissetmelerine neden olabileceği ve bu durumun öğrencilerin cesaretlerinin azalmasında ve yararlı olma duygusunda stres yaşamalarında etkili olabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim sırasındaki stres düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışma sonucunda, hemşirelik öğrencilerinin ilk kez klinik uygulama sırasında orta düzeyde stres yaşadıkları ve alt boyutlardan en fazla stresin "cesaret" duygusu boyutunda yaşandığı bulunmuştur. Bununla birlikte öğrenciler klinik ortamda en fazla strese neden olan etmenler arasında birinci sırada klinik hemşirelerini, ikinci sırada ise öğretim elemanlarını bildirmişlerdir.

Bu sonuçlardan yola çıkarak, klinik uygulamalar sırasındaki stres düzeyinin azaltılması ve böylece klinik eğitimin amacına ulaşabilmesi için,

Klinik öğretim öncesinde, klinik personeli ve öğretim elemanlarını içine alan bir oryantasyon programlarının yapılması,

- Klinik öğretim öncesinde simülasyon teknikleri kullanılarak, oluşturulan klinik ortama benzer öğretim alanlarında öğrencilerin kliniğe kendilerini daha hazır hissetmelerinin sağlanması,
- Öğrencilerin özgüvenlerini arttırmak için, kendilerini klinik uygulamaya ile ilgili yetersiz hissettikleri konularda eğitim verilmesi önerilmektedir.

Araştırmanın Sınırlılığı

Bu çalışma sadece bir hemşirelik okulunda eğitim gören öğrencilerle sınırlı olduğundan, araştırma sonuçları ilk kez klinik uygulamaya çıkan hemşirelik öğrencilerine genellenemez. Bu nedenle araştırmanın farklı örneklem gruplarıyla tekrarlanması önerilmektedir. Bunun yanında farklı eğitim yöntemlerinin klinik strese etkisini belirlemek için, farklı eğitim yöntemlerinin kullanıldığı hemşirelik okullarının örnekleme dahil edildiği araştırmaların yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Atay, S., Yılmaz, F. (2011). Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin ilk klinik stres düzeyleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(4): 32-37.

Aytekin, S., Özer, F. G., Beydağ, K. D. (2009). Denizli Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin klinik uygulamalarda karşılaştıkları güçlükler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(10): 137-149.

Beck, D. L., Srivastava, R. (1991). Perceived level and sources of stress in baccalaureate nursing students. *Journal of Nursing Education*, 30(3): 127-133.

Chan, K. L. C., Winnie, K. W., Daniel, Y. T. (2009). Hong Kong baccalaureate nursing students' stress and their coping strategies in clinical practice. *Journal of Professional Nursing*, 25(5): 307-313.

Çalışkan, T., Akgöz, S. (2006). Temel ilke ve uygulamalar dersinin uygulanmasında kullanılan farklı yaklaşımların dersin hedeflerine katkısı. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 1(3): 1-13.

Elçigil, A., Sarı H. Y. (2011). Facilitating factors in clinical education in nursing. *DEÜHYO ED*, 4(2): 67-71.

Erbil, N., Kahraman, A. N., Bostan, Ö. (2006). Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim öncesi anksiyete düzeylerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (1): 10-16.

Hacıhasanoğlu, R., Karakurt, P., Yılmaz, S., Yıldırım, A. (2008). Sağlık yüksekokulu birinci sınıf öğrencilerinin klinik uygulamaya ilişkin kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(1): 69-76.

Jimenez, C., Navia-Osorio, P., Vacas Diaz, C. (2010). Stress and Health in Novice And Experienced Nursing Students. *Journal of Advanced Nursing*, 66(2): 442-455.

Jones, M. C., Johnston, D. W. (2000). Reducing distress in first level and student nurses: a review of the applied stress management literature. *Journal of Advanced Nursing*, 32(1): 66-74.

Karadağ, G., Uçan, Ö. (2006). Hemşirelik eğitimi ve kalite. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 1(3): 42-46.

Locken, T., Norberg, H. (2005). Reduced anxiety improves learning ability of nursing students through utilization of mentoring triads. [http://nursing.byu.edu/Documents/research/abstracts \(02.05 2010\)](http://nursing.byu.edu/Documents/research/abstracts (02.05 2010))

Magdalena, M. (2011). Nursing Students Learning Experiences in Clinical Settings: Stress, Anxiety and Coping, A Thesis in The Department of Education. Concordia University, Canada, http://spectrum.library.concordia.ca/7372/1/Mlek_MA_S2011.pdf (12.08.2011)

Melincavage, S. M. (2011). Student nurses' experiences of anxiety in the clinical setting. *Nursing Education Today* 31: 785-789.

Nahas, V. L., Yam, B. M. C. (2001). Hong Kong nursing students' perceptions of effective clinical teachers. *Journal of Nursing Education*, 40(5): 233-237.

Sanders, A. E., Lushington, K. (2002). Effect of perceived stress on student performance in dental school. *Journal of Dental Education*, 66(1): 75-81.

Sharif, F., Masoumi S. A. (2005). Qualitative study of nursing student experiences of clinical practice. *BMC Nursing*, 4(6). <http://www.biomedcentral.com/1472-6955/4/6> (11.12.2011).

Sheila, S. H., Huey-Shyon, L., Shiwli, H. (2002). Perceived stress and physio-psycho-social status of nursing students during their initial period of clinical practice. *International Journal of Nursing Studies*, 39:165-175.

Şendir, M., Acaroğlu, R. (2008). Reliability and validity of Turkish version of clinical stress questionnaire. *Nurse Education Today*, 28:737-743.

Tel, H., Tel H., Sabancıoğulları S. (2004). Hemşirelik birinci sınıf öğrencilerinin laboratuvar uygulamasında birbirlerine IM enjeksiyon uygularken ve klinik uygulamanın ilk gününde anksiyete durumları. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(1): 27-32.

Watson, R. ve ark. (2008). A longitudinal study of stress and psychological distress in nurses and nursing students. *Journal of Clinical Nursing*, 18: 270-278.

Zengin, N. (2007). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinde öz-etkililik-yeterlilik algısı ve klinik uygulamada yaşanan stresle ilişkisinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(1): 49-57.